

KOVÁCS FRUZZSINA

A kiadatlan Atwood

Atwood a rendszerváltás előtt és után

Az Európa Kiadó lektori jelentéseinek tanúsága szerint kilenc Atwood-kötet magyar nyelvű kiadása merült fel 1974 és 1990 között az Európa szerkesztőségében, mégis csak egy kötet bizonyult biztonsággal kiadhatónak. 1984-ben a *Surfacing* L. Pataricza Eszter fordításában *Fellélegzés* címmel a Modern Könyvtár sorozatban kerülhetett az olvasók kezébe. De hogyan látták Atwoodot az első olvasók, a kiadó lektorai?¹

A Margaret Atwood regényeiről és versesköteteiről készült lektori jelentéseket tartalmazó dossziét 1974-ben nyithatták, a borítón vezetékneve két t-vel szerepel, amit később kék tintával, áthúzással javítottak. A korántsem vékony aktában összesen huszonnégy lektori vélemény található, több példányban, hajszálvékony, gépelt másolópapírokon. Az akkor még ismeretlen kanadai szerző neve 1974 után két-három évente előkerült egy újabb kötet kapcsán, azonban egyedül a kiadó végső döntésén múlt a túlnyomórészt pozitív vélemények mellőzése és a kiadás hiánya. A kiadói szándék csak 1989 után változott, a bibliográfiai adatok azt mutatják, hogy a politikai változást követően az Atwood-fordítások száma csekély mértékben nőtt, ez a változás ugyanakkor nemcsak Magyarországra jellemző. A Közép-európai Kanadisztikai Társaság (CEACS) fordítási adatbázisa szerint Szlovéniában, Horvátországban, Szerbiában, Csehszlovákiában, majd később Csehországban és Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában hasonló tendencia tapasztalható, azaz csak a rendszerváltással, 1990 után indult meg Atwood kiadása a régióban (ld. 1. ábra).

Az a tény azonban, hogy 1984 előtt nem jelent meg egyetlen Atwood-kötet sem magyar fordításban, nem jelenti azt, hogy a világirodalom kiadásával 1957-ben megbízott Európa Kiadó ne követte volna figyelemmel Atwood munkásságát, mind prózáját, mind líráját, sokszor röviddel az angol nyelvű megjelenést követően. Két-három évente újabb lektori jelentések foglalkoztak Atwood műveivel (ld. 1. táblázat). A kiadó rendelkezésére állt legalább két, olykor három vagy négy szakértő véleménye. A következő kötetek kiadása merült fel az Európa szerkesztőségében, zárójelben feltüntetve az eredeti, angol nyelvű megjelenés dátumát: 1974-ben és 1981-ben *Surfacing* (1972); 1977-ben *You Are Happy* (1974); 1977-ben, 1981-ben és 1982-ben *The Edible Woman* (1969); 1980-ban, 1981-ben és 1982-ben *Life Before Man* (1979); 1982-ben *Bodily Harm* (1981); 1984-ben *Bluebeard's Egg* (1983); 1986-ban

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni az Európa Kiadónak, különösképpen Kuczogi Szilvia igazgatónak és Magyarósi Gizella főszerkesztőnek, akik engedélyezték, hogy kutassam a Kiadó tulajdonában lévő, disszertációhoz kapcsolódó lektori jelentéseket. Emellett köszönettel tartozom a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársainak, különösen Komáromi Csabának a segítségéért. Az Európa Kiadóval egyetértésben, a lektori jelentések szerzőinek neve nem nyilvános, ezért a dokumentumokat anonimizálva vizsgálok. A szerzők neve csak akkor szerepel, amennyiben ők ezt jóváhagyták.

Dancing Girls (1977); 1987 és 1988-ban *The Handmaid's Tale* (1985); és 1990-ben *Cat's Eye* (1988).

Atwood angol nyelvű kötetei tizenhét lektor, tizenkét nő és öt férfi kezében fordultak meg. A lektor nemének azonban nincs szerepe abban, hogy támogatták-e az általuk lektorált mű kiadását. Az öt férfi lektor közül csak egy adott negatív véleményt, mégpedig a *Surfacing* című kötetről 1974-ben, melyet a Kiadó végül kiválasztott fordításra. A tizenkét nő olvasóból pedig négyen nem javasolták egyáltalán Atwood éppen lektorált kötetének kiadását. A Kiadó ritkán, csupán három alkalommal kérte fel ugyanazt a személyt véleményezésre. A felkért külső és belső lektorok nagy száma miatt így számos különböző – írótól, költőtől, műfordítótól, szerkesztőtől, irodalomtörténésztől, egyetemi tanártól, újságírótól származó – szakmai nézőpont ötvöződik Atwood korai megítélésében. A huszonkét lektori jelentésből hat nem javasolta a magyarra fordítást, három válogatást ajánlott a véleményezett novellák közül, tizenhárom pedig támogató kritikával próbálta a kiadó szűrőjén a rendszerváltozás előtt, és közvetlenül a rendszerváltás után átjuttatni Atwood valamely írását.

Mint ismert, 1946 után Magyarországon az irodalom államosításának kulcsszereplői többek között a kiadók voltak.² Bár hivatalos cenzúra nem létezett, a fordítást és szerkesztést gyakran elhallgattatott írók végezték, és a könyvkiadás minden szintjén jelen volt az elvárt öncenzúra.³ A Népművelési Minisztérium felügyelete alatt működő Kiadói Főigazgatóság irányította a kül- és belpolitika szervei által diktált politikai iránynak megfelelően 1957-től a könyvkiadást a „három T”: támogat, tűr, tilt elvének megfelelően.⁴ Az irodalomtörténeti publikációk egyik vagy másik „T” mechanizmusát mutatják be, rámutatnak a rendszer szigorára,⁵ vagy arra, hogy néhány „kényes” könyv, színházi darab késéssel, de mégis megjelenhetett.⁶ Az 1968-tól bevezetett gazdasági reform a kultúrára is hatással volt. A reform „a kulturális élet szereplőivel is szabályozókkal, árakkal, elvonásokkal, ösztönző juttatásokkal, prémiumfeltételekkel kommunikált. Azonban ez nem rendezte át a kultúrpolitikai elveket, nem ígért és nem hozott reformértékű átalakulást ezen a területen”.⁷ Az 1970-es évek elején az állami dotáció mellett is egyre növekvő kiadási költségek ellensúlyozására, a kiadók egyre jobban törekedtek arra, hogy érdeklődésre számot tartó, anyagilag is jövedelmező könyveket adjanak ki, miközben az ideológiai felügyeletet továbbra is végezték egészen a politikai rendszer változásáig.⁸ A kulturális járulék, más néven giccsadó bevezetésével, mellyel elvben az erotikát és az erőszakot tartalmazó műveket sújtották, a gyakorlatban a populáris műfajok, köz-

² Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon 1946–1988*, Gondolat, Budapest, 1990, 30–44.

³ Haraszti Miklós: *A cenzúra esztétikája*, AB Független Kiadó, Budapest, 1986; Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, in *Confrontations and Interactions*, szerk. Gárdos Bálint, Péter Ágnes, Pikli Natália, Vince Máté, L'Harmattan, Budapest, 2011, 223–234; Schandl Veronika: *Where Public is Private: Reading Practices in Socialist Hungary*, in *Primerjalna književnost* (Ljubljana) 34/2 (2011), 263–270.

⁴ Ld. Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon 1946–1988*, i. m.; Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*, Scholastica, Budapest, 2002, 38–47.

⁵ Domokos Mátyás: *Leletmentés*, Osiris, Budapest, 1996, 7–16.

⁶ Takács Róbert: *A kultúra reformja – a reform kultúrája*, in *Eszmélet* 2015/3, 137.

⁷ Uo., 138.

⁸ Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, i. m.

tük a sci-fi megjelenését akadályozták.⁹ Azonban korántsem volt egyértelmű, hogy mit ért a rendszer „erőszak” és „erotika” alatt, és az ellenőrök egy művet hová fognak sorolni, így az tartozhatott a túrt, tiltott vagy ritkán a támogatott kategóriába. Sohár rámutat, hogy 1968-tól kezdve egyre nagyobb volt az érdeklődés a populáris műfajok iránt, melybe beletartozott többek között a fordításban megjelenő ponyva, krimi és tudományos-fantasztikus irodalom is.¹⁰ A Kádár-rendszernek ez az egyre nagyobb mértékű engedékenysége, „puhulása” figyelhető meg a kiadók tervtanácsaiban megvitatott lektori jelentésekben is, melyek a fordításban megjelenő könyvek eladhatóságát, kereskedelmi sikerét is mérlegelték.¹¹

A kiadói folyamatba beépített ellenőrzés egyik eszköze volt a lektori jelentés, amely szakmai és ideológiai szempontok szerint véleményezte a kiadandó könyveket. A világirodalmi művek véleményezéséhez idegennyelv-tudással rendelkező belső és külső lektorok véleményét egyaránt bekérték a kiadók. A véleményezés elkészítéséért díjazás járt. A kötött tartalmú 2-5 gépelt oldal terjedelmű szakmai vélemények gyakran figyelemre méltó kiseszszék, irodalmi elemzések voltak, bár kizárólag az irodalmi szempontok nem voltak mérvadók a kiadó döntésében.¹² Domokos Mátyás, aki a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője, belső lektora volt 1953 és 1991 között, *Leletmentés* című könyvében a magyar irodalom szocialista realista mesterséges irányításának és az állampárti bürokrácia irodalompolitikájának elveiről beszél személyes tapasztalatai és a szerkesztőség lektori jelentései alapján. Számos kézirat sorsán keresztül mutatja be azt a lehetetlen küzdelmet, melyet a szerkesztőség a „láthatatlan” cenzúra ellen vívott annak érdekében, hogy egy-egy irodalmi mű megjelenjen, az eredeti szövegnek megfelelően, változtatás nélkül, méltó kiadásban és példányszámban. Grendel Lajos író-tudóst idézve Domokos kifejti, hogy a lektorok munkájának paradoxona az volt, hogy „ezeknek a profiknak legfeljebb igazuk lehetett, hatalmuk, befolyásuk alig; dolguk az volt, hogy állást foglaljanak, de annak eldöntése, hogy helyesen vagy helytelenül foglaltak állást, már mások dolga”.¹³ Pilinszky verseskötetével kapcsolatban Domokos úgy emlékszik vissza, hogy „akik megélték az akkori idők kiadói mechanizmusának a működését, és még hajlandóak emlékezni rá, azoknak nem kell hosszasan bizonyítanom, mert az idegzetük rezdülésével tudják, hogy ezek a lektori vélemények és ellenvélemények semmilyen szerepet nem játszottak a kézirat [...] sorsának az alakításában. [...] A kézirat sorsa az irodalompolitika Olümposzáján dőlt el, ahol a *másik* példányt helyezték arra a mérlegre, amelynek a nyelve nem a költői érték skálája szerint volt beállítva”.¹⁴ A jelentéseknek így kettős szerepe volt a magyar irodalom kiadásában. A neves irodalmárok, szerkesztők tollából származó lektori jelentés egy-

⁹ Sohár Anikó: *The Cultural Transfer of Science Fiction and Fantasy in Hungary 1989–1995*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999.

¹⁰ Sohár Anikó: *Anyone who isn't against us is for us. Science Fiction Translated from English in the Kádár Era*, in *Translation Under Communism*, szerk. Christopher Rundle, Anne Lange és Daniele Monticelli, Palgrave Macmillan, [2020, megjelenés előtt]. Köszönöm dr. Sohár Anikónak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docensének, hogy a könyvfejezet kéziratát még megjelenés előtt elolvashattam.

¹¹ Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, i. m. 225.

¹² Czigányik Zsolt: *Lektori salutem! Ízelítő Takács Ferenc lektori jelentéseiből*, in *Whack fol the dah*, szerk. Farkas Ákos, Simonkay Zsuzsanna, Vesztergom Janina, ELTE Angol-Amerikai Intézet, Budapest, 2013, 17.

¹³ Domokos Mátyás: *Leletmentés*, i. m. 8.

¹⁴ Uo., 92.

részt a könyvkiadásra rátelepedő államapparátus által megkövetelt szelekció egyik eszköze volt, azonban a lektorok néhány esetben közvetlen kapcsolatban álltak a magyar írókkal, költőkkel, elismerő szakmai kritikájukat a szerzők tudomására hozták,¹⁵ és egyes írásokat próbáltak a rendszer szűrőjén átjuttatni.

Világirodalmi művek esetében a jelentések formája szintén meghatározott tartalmi mintát követett, tartalmazta a szerző nevét, a mű eredeti címét, a cím hozzávetőleges fordítását, a szerzői ívek mennyiségét, a kiadó nevét és a kiadás évét, a szerző bemutatását, tartalmi összefoglalást, egyértelmű javaslatot a kiadásra vagy a kiadás elvetésére, és a véleményezés dátumát.¹⁶ Az ismertetés vázolta az író életrajzának főbb állomásait, a művet elhelyezte a szerző életművében, és elvileg rámutatott a tágabb irodalmi kontextusra, nemzetközi recepcióra, ami a Kádár-korban akár nehézséget is jelenthetett hozzáférhető idegen nyelvű irodalomtudományi források híján.

Géher István a *Mesterségünk címere* című kötetben, melyben saját lektori jelentéseit közli, kifejti, hogy „a lektori jelentés nem tudományos publikáció, nem kritikai dolgozat, nem irodalmi műfaj. A lektori vélemény a kiadó tulajdona, bizalmas anyag, olyasforma hivatali dokumentum, mint a feljegyzés, a jegyzőkönyv, a munkaterv, az úti jelentés”.¹⁷ A lektori jelentéseket többen is vizsgálták tudományos céllal különböző szempontok alapján.¹⁸

Az alábbiakban Margaret Atwood próza-, novella- és versesköteteiről készült lektori jelentések által felvetett, fordítástudományi szempontból releváns témákat mutatom be, és nem vizsgálom azt, hogy a gyakran radikálisan eltérő véleményeket milyen személyes hang vagy habitus fogalmazta meg. A kor anonimizált dokumentumaiban a kanadai irodalom lenyomatát vizsgálom, ismétlődő mintákat keresek, nem pedig a lektorok személyes véleményének mozzanatait. Fordítástudományi szempontból, a következő aspektusok szerint tekintem át a dokumentumokat: a címek lehetséges változatai, költészet a mérlegen, az újrávelményezés gyakorlata, társadalmi osztályok fordítása, támaszkodás a paratextusokra, a nemzetközi siker híre a vasfüggöny mögött, mit jelent a „kanadaiság”?

¹⁵ Uo.

¹⁶ Géher István: *Mesterségünk címere*, Szépirodalmi, Budapest, 1989 [1978], 10.

¹⁷ Uo., 21.

¹⁸ Például: Bella Katalin: *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, Doktori disszertáció, ELTE, 2016; Czigányik Zsolt: *Cenzúra és irodalom: George Orwell az Európa Kiadó lektori jelentéseinek tükrében*, in *A tűnődések valósága*, szerk. Borbély Judit, Czigányik Zsolt, ELTE Angol-Amerikai Intézet, Budapest, 2010; Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, i. m.; Czigányik Zsolt: *Lektori salutem! Ízelítő Takács Ferenc lektori jelentéseiből*, i. m.; Gombár Zsófia: *Dictatorial Regimes and the Reception of English-Language Authors in Hungary and in Portugal*, in *Censorship across borders: the reception of English literature in twentieth-century Europe*, szerk. Catherine O'Leary, Luis Lázaro, Cambridge Scholars, Newcastle upon Tyne, 2011; Gombár Zsófia: *Translation Anthologies and British Literature in Portugal and Hungary between 1949–1979*, in *Translation in anthologies and collections (19th and 20th Centuries)*, szerk. Teresa Seruya et. al., John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2013; Hartvig Gabriella: *Hungarian Swift Scholarship in the Period of Censorship*, in *Reading Swift: Papers from the Sixth Münster Symposium on Jonathan Swift*, szerk. Kirsten Juhas, Hermann Josef Real, Sandra Simon, 2013; Schandl Veronika: *Where Public is Private: Reading Practices in Socialist Hungary*, i. m.

A *Surfacing* lehetséges magyar címei

Először Atwood *Surfacing* című regényének magyar nyelvű kiadása merült fel az Európa Kiadóban 1974 nyarán. Ebben az évben két lektor véleményezte a kötetet, az első pozitív, a második elzárkózó, negatív véleményt adott a műről, viszont hét évvel később, 1981-ben egy harmadik vélemény is a kiadás mellé állt. Ezen kívül a vizsgált dokumentumok között még három: egy 1981-es és egy 1982-es keltezésű jelentés zárul azzal a javaslatlal, hogy Atwood magyarországi megismertetését a *Surfacing* kötettel lenne érdemes kezdeni, valamint a *Life Before Man* című kötetéről szintén 1981-ben készült lektori vélemény is javasolja, hogy Atwood korábbi műveit is „érdemes lenne elővenni”. A kiadó tehát valószínűleg engedett a lektorok ismételt „kérésének”, amikor végül 1984-ben kiadta a kötetet magyar nyelven *Fellélegzés* címmel. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a kiadott fordítás címe nem egyezik meg a lektorok által adott egyik lehetséges magyar címmel sem: [Felszínre bukkanás], [Felmerülés] vagy [Felszínre érni], bár ezek sokkal közelebb állnak az eredeti regény cselekményéhez, valamint az identitáskeresés és az életben maradás visszatérő kanadai toposzaihoz.

Költészet a mérlegen

A második kötet, mely 1977-ben mérlegre került a kiadónál, a *You Are Happy* című verseskötet. A gyűjtemény angol nyelven 1974-ben jelent meg, Atwood verseskötetei közül ez volt a kilencedik. A felkért lektor úgy jellemzi Atwood költészetét, mint „erőtéljes, minden részletében szuggesztív költészet”-et. Utal az eredeti borító ajánlására, és a felsorolt jellemzők közül kiemeli Atwood mitologikus érzékét, mellyel a mindennapi élet eseményeihez nyúl. Mitológikus érzék alatt azt érti, hogy „a költő mindig érezti a dolgok, jelenségek, érzések mélységének, gyökereinek, összefüggéseinek tudását.” Értő elemzését a véleményező úgy zárja, hogy „szívesen megismerkednék a költő egyéb [...] műveivel is – versei fordítását ennek az egy kötetnek alapján is javaslom.” Atwood költészetére emellett számos lektori jelentés hívta fel a figyelmet, például 1974-ben: „A regényen látszik, hogy írója kitűnő költő. Stílusa tömör, képei áttételes, de teljesen érthető jelzések.”; „Öt verseskötete jelent meg eddig -- Kanada egyik legjobb költőjének tartják.”; 1980-ben: „...mint költőt már világszerte ismerik.”; vagy 1982-ben: „Már Európában is igen nagy népszerűségnek [sic!] ¹⁹ örvend, de elsősorban nem regényeinek, hanem inkább versesköteteinek köszönhetően.” A pozitív szakértői vélemény ellenére a *You Are Happy* verseskötetről csupán egy lektori jelentés készült, melyből úgy tűnik, hogy a kiadó figyelme Atwood prózája felé fordult.

Újravéleményezett kötetek

Nem volt ritka az a kiadói gyakorlat, miszerint a korábban elvetett könyveket újra véleményezték a '80-as években, amikor az ideológiai kontroll valamelyest lazult.²⁰ A többszöri véleményezés az *Edible Woman* című regény esetében is megfigyelhető, melyet először 1977-ben a *You Are Happy* című verseskötettel párhuzamosan véleményeztetett az Európa. A két felkért lektor közül az egyik szorgalmazza a „kitűnő regény” kiadását, mely egyben a fogyaszt-

¹⁹ A tanulmányban a lektori jelentésekből származó idézetek mindenütt követik az írógéppel készült dokumentumokban található ékezetes betűk kiosztását.

²⁰ Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, i. m. 225.

tói társadalom kritikája, a másik, bár a témafelvetést izgalmasnak találja, elveteti a regényt, hiányolva, hogy a karakterek „nem szerethetőek”, egy szenvtelen, érdektelen, fejlődésképtelen társadalom részesei. Négy évvel később, 1981-ben a kiadó újravéleményeztetette a kötetet. Mindkét jelentés (1981, 1982) javasolja a könyv kiadását. A harmadik vélemény kiemeli, hogy „a pályakezdés igényes műve”, a negyedik vélemény pedig megjegyzi, hogy „könnyen emészthető és élvezetes”, azonban a véleményezők hozzáfűzik, hogy Atwood magyarországi megismertetését egy későbbi művel, a *Surfacing* fordításával kellene kezdeni.

Társadalmi osztályok fordítása

Az *Edible Woman* tartalomleírásában ma már idegenül hangzik, hogy pl. Marian és Duncan, a történet főszereplői, egy „Pátyolatban” találkoznak. Ez a „honosító” fordítás²¹ a lektori jelentésekben a kanadai társadalmi berendezkedés körülírásában is megmutatkozik. Szinte mindegyik véleményező figyelmet fordít arra, hogy néhány szóval bemutassa a társadalmi közeget, melyhez Atwood szereplői tartoznak. Azonban a tartalmi összegzések a kor terminusait használva úgy írják le az 1960-as évek Kanadáját, hogy az a ’70-es évek szocialista világnézetének megfelelően, és a jelentések olvasói számára értelmezhető legyen. A *Surfacingben* bemutatott Kanada „urbanizált, uniformizált és amerikanizált világ” (1974), ahol nem hangsúlyosan, de „megjelennek a francia-angol ellentétek”. Az *Edible Woman* négy véleményezője hangsúlyozza, hogy a regény „a fogyasztói társadalom (már ebben a korai regényben is kissé Amerika-ellenes) karikatúrája” (1977). A főszereplő egy „fiatal intellektuel nő” (1977), a cselekmény helyszíne a „fiatal szakértelmiségiek világa: a regény szereplői egyetemet végeztek” (1981) „fiatal kanadai-amerikai értelmiségiek ... a társadalmi normák rendjének vonzásában” (1982), más szóval „alsóközéposztálybeli fiatal amerikai értelmiségiek” (1982).

A szintén 1982-ben véleményezett *Bodily Harm* főként Kanadán kívül játszódik. Két negatív és egy pozitív vélemény érkezett a kötettel kapcsolatban. Az első vélemény úgy értékeli a regényt, hogy „figyelemreméltó, ... érdekes, jól megírt”, de nem javasolja fordításra Joan Didion akkoriban megjelent *Imádságoskönyv* című kötete miatt, mely hasonló témát dolgoz fel. A második lektor számára inkább csalódást okozott, és úgy látja, hogy csupán „gyér számú” olvasóra számíthat a könyv. „Ez a kötet nem kiadásra termett, legalábbis egyelőre” – összegzi a véleményt. A harmadik jelentés az előző kettővel ellentétben hosszú, öt oldalas vélemény, az író nő zsenialitását dicséri, és részletes leírást ad a cselekményről: „a forrongó latin-amerikai szcena egyik ismert változatát mutatja: demokráciának álcázott korrupt diktatura, vásárolt szavazatok, erős, de megfélemlített ellenzék, mozgolódó szekta-szerű gerillák.” A véleményező igen nyíltan fogalmaz azzal kapcsolatban, hogy a főhősnő „politikai konspirációk kénytelen tanújává” válik, miután „egy elszigetelt, elhamarkodott felkelési kísérlet elbukik, a véres megtorlás hisztériájában a rendőrség Rennie-t is letartóztatja.” A regényben szereplő társadalmi forrongás leírását tehát nem „honosítja” a kiadó szerkesztőségének elvárásai szerint. Ugyanakkor a véleményező feltehetőleg nem dolgozott lektorként gyakran az Európa Kiadónak, mert a szigorú formától eltérően, az egyértelműen pozitív vélemény végén nem nyilvánít határozott álláspontot a kiadással kapcsolatban. A kiadó végül nem adta ki a *Bodily Harm* című regényt.

²¹ Lawrence Venuti: *The Translator's Invisibility*, Routledge, New York, 1995, 1–42.

1984-ben és 1986-ban két novelláskötetet véleményeztetett az Európa, a *Bluebeard's Egg* és a *Dancing Girls and Other Stories* című köteteket. A négy lektor közül hárman nem javasolják a válogatás nélküli kiadást. A kiváló jellemábrázoláson kívül túl mindennapinak tartják a novella szereplőit és élethelyzeteit. „Hősei mindennapi nők – idős tanyasi asszony és egyszerű háziasszony, fiatal lány és szabadúszó újságíró, magányos öregasszony és szülő nő –, mindennapi sorsokkal.” (1986). A „tanyasi asszony” kifejezés viszont inkább az alföldi tanyák hangulatát idézi a jelentésben. A lektor nem használ ’idegenítő’ fordítási stratégiát,²² mely érzékeltetné, hogy a cselekmény helyszíne Kanada.

Az 1987-ben véleményezett *The Handmaid's Tale* két lektora közül csak az egyik ajánlotta a kötet lefordítását. Az első lektor rövid mondatokban írja le Gileád társadalmi berendezkedését: „Az Egyesült Államok elnökét lelőtték, a Kongresszus tagjait lefegyverezték, a hadsereg kimondta a szükségállapotot. Az emberek kábultan lakásaikba bújtak és – TV-t néztek. Az Alkotmányt »ideiglenesen« felfüggesztették. Ellenállás nem volt, hisz azt sem tudta senki, hogy hol keresse az ellenséget? Cenzura. Az újságokat betiltották. Az üzletekből a női kiszolgálók helyére férfiak léptek.” A lektori jelentés végén a mű „vigasztalhatatlan reménytelenségé”-vel kapcsolatban zárójelben megjegyzi: „Csak éppen a benne élteket nem lehet már kárpótolni. /Hányszor volt ez már így a mi történelmünkben is?!” Ez a nyílt személyes reflexió nem jelenik meg 1987 előtt a vizsgált huszonnégy jelentés egyikében sem. A tartalmi leírásban a lektor utal a kerülendő tabutémákra, és megjegyzi, hogy Offred és a Parancsnok kapcsolata „hangsúlyozottan mentes minden erotikától”, azaz megfelel a szocialista irodalmi esztétikai elvárásoknak. Hangsúlyozza, hogy a regény humortalanságát a záró fejezet oldja fel, melyben nem kevés a humor és az ironia. És mivel a sci-fi a túrt, főleg nem támogatott műfajhoz tartozott a rendszerváltozás előtt,²³ a lektor zárásként hozzáteszi: „Kitűnő író, önmagához méltóan megírt sci-fi-je /sci nélkül/?” A második olvasó szintén nyíltan fogalmaz, a kiadást viszont nem javasolja. „A totalitáriánus társadalmat kialakító forradalom” nemek szerinti megvalósulásának lehetőségét elveti, utáztatnak tartja George Orwell „igazi trouvaille”-t hordozó prózájához képest (1988). Az író itt abból a szempontból is fontos referencia, hogy Orwelltől egy könyv sem jelent meg magyar fordításban egészen 1989-ig.²⁴

A rendszerváltozás után, 1990 novemberében véleményezte a kiadó a *Cat's Eye* című regényt, mely angol nyelven Kanadában nem sokkal ez előtt, 1988-ban jelent meg. A politikai fordulat hatása érzékelhető abban, hogy a kötet tartalomleírásában, melyet az első lektor „méltán sikeres, magyar nyelvű kiadásra érdemes regény”-nek tart, említésszinten megjelenik a főhős, Elaine egyik tanára, aki ’56-os magyar menekült. A második lektor nem részletezi a kanadai társadalom sokrétűségét, de megjegyzi: „Elaine időutazást tesz a jelen és a gyermek- és ifjúkor, azaz a negyvenes, ötvenes évek Kanadája között.” A lektori jelentések tartalomleírásában tehát egyértelmű változás figyelhető meg. Míg az 1970-es években készült jelentések törekednek arra, hogy lehetőség szerint pontos meghatározást adjanak a szereplők társadalmi hovatartozásáról, az 1980-as évek második felében személyes reflexió, sőt 1990-ben már nyílt politikai utalás is megtalálható a regény jellemzésében.

²² Lawrence Venuti: *The Translator's Invisibility*, i. m.

²³ Ld. Sohár Anikó: *The Cultural Transfer of Science Fiction and Fantasy in Hungary 1989–1995*, i. m.; Sohár Anikó: *Anyone who isn't against us is for us*, i. m.

²⁴ Czigányik Zsolt: *Readers' responsibility: literature and censorship in the Kádár era in Hungary*, i. m. 226.

Támaszkodás a paratextusokra

A lektori jelentések fontos része volt a szerző és a mű nemzeti és világirodalmi kontextusba helyezése. Nemzetközi szakirodalom híján azonban a lektorok gyakran utalnak a műveket közvetlenül keretező paratextusokra,²⁵ a könyvek borítóján található fülszövegre, melynek elsődleges szerepe az volt, hogy a kanadai, és az angol-amerikai könyvpiacra segítsék az olvasót a tájékozódásban, vagy az előszóra. Hét utalást találunk az eredeti kötet fülszövegére, 1974-ben például: „A fülszöveg szerint Kanada legnagyobb ma élő költőjeként tartják számon. Nálunk, legjobb tudomásom szerint, ismeretlen”, vagy 1982-ben „Kivételesen szó szerint vehetjük a fülszöveg mondatait: »Kevés írónak van olyan tehetsége a hősök lelkében való olvasáshoz, mint Margaret Atwoodnak.«” Két utalást találunk az angol nyelvű eredeti kötet előszavára, pl. 1977-ben „»Az ehető nő« a kanadai költőnő első regénye, melyet négy évvel az első megjelenés után (1973-ban) a kiadó alapos elemző tanulmányának is beillő előszóval bocsátotta újra a közönség elé”, valamint egy utalást Takács Ferenc előszavára, mely a *Fellélegzés* magyar fordítását mellett jelent meg 1984-ben. A lektori jelentések maguk is paratextusok, pontosabban – Genette terminusát használva – epitextusok, a művek járulékos részei, tehát bizonyos tekintetben annak alárendeltjei, ugyanakkor ajánlásuk folytán „hatalommal” bírnak és mint láthatjuk, létrejöttük során támaszkodnak a forráskultúrában létrejött korábbi paratextusokra.²⁶

A nemzetközi siker híre a vasfüggöny mögött

Attól függetlenül, hogy a lektorok Atwood adott kötetét magyar nyelvű kiadásra ajánlották vagy sem, a számos lektori jelentés felhívja az író nepszerúségére a figyelmet. Kanadai sikerével kapcsolatban hét, nemzetközi sikerével kapcsolatban pedig nyolc említést találunk. Az első lektori jelentés például 1974-ben kiemeli, hogy a kanadai megjelenés után egy évvel később Angliában „paperback” formában is kiadták kötetét. Egy 1981-ben készült vélemény szerint: „Margaret Atwood költő és regényíró a mai kanadai irodalom Kanadán kívül is elismert és nagyra értékelt büszkesége.”, 1982-ben pedig „Költőként vivott ki magának nemzetközi hírnevet, közben sikeres regényekkel is jelentkezett.” A ’80-es évektől kezdve a jelentések az általános elismerésen túl a kortárs angol és amerikai könyvpiac értékjelölőire is utalnak. 1982-ben, bár túlzónak tartja, a *Surfacing* nemzetközi jelentőségét emeli ki az egyik lektor: „a New York Times Book Review a „20. század egyik legfontosabb regényének” nevezte. Két 1987-ben keltezett jelentés közül az egyik a „Contemporary Authors” kézikönyvre utal, egy másik jelentés pedig a BBC World Service angol nyelvű adásának könyv-műsorát nevezi meg referenciaként. Az 1989 utáni két jelentésben azonban szembetűnő a nemzetközi könyvpiac értékjelölőinek a hangsúlyozása. A *Cat’s Eye* kötet véleményezője megjegyzi, hogy: „The Handmaid’s Tale aratott nemzetközi bestseller-sikert, a Times Literary Supplement és a New York Times Book Review egybehangzó véleménye szerint azonban felülmúlja ezt a [...] *Cat’s Eye*.” (1990). A második vélemény ugyanebben az évben szintén kiemeli, hogy a *Cat’s*

²⁵ Gérard Genette: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, 1997, 23–32.

²⁶ *Translation and power*, szerk. Maria Tymoczko és Edwin Gentzler, University of Massachusetts Press, Amherst, 2002, xviii, in *Politics, policy and power in translation history*, szerk. Lieven d’Hulst, Carol O’Sullivan, és Michael Schreiber, Frank & Timme, Verlag für wissenschaftliche Literatur, Berlin, 2016, 135–156.

Eye „felkerült a New York Times bestseller listájára”, valamint rámutat arra is, hogy „megjelenése még a könyvpiac jelenlegi /1990. tele/ helyzetében is a közös nevezőre emelhető szellemi-anyagi siker reményével »kecsegetet«”. Látható tehát, hogy Atwood lektori jelentéseiben a rendszerváltáshoz közeli években és közvetlenül utána egyre több utalás történik a kiadás anyagi jövedelmezőségére. A nemzetközi presztízzsel rendelkező értékmérőkre való hivatkozás nem csupán a beáramló világirodalmi művek korlátozásának megszűnését mutatja, hanem a szakmai olvasók referenciáinak kitágulását is. A nemzetközi siker tehát Atwood műveinek véleményezésében az 1970-es években részben a puhafedelű, népszerű és alacsonyabb árú kiadáshoz kapcsolódott, az 1980-as évektől kezdve pedig egyre inkább a presztízzsel rendelkező fórumokon való megjelenésben (pl. BBC, New York Times) és az eladósokat mutató listákban tükröződik.

Mit jelent a „kanadaiság”?

A kanadai irodalom könyvpiaci szempontból periférikus, és ismertsége sajnos messze elmarad más angol vagy francia nyelvű irodalmakétól. Talán nem meglepő, hogy ez a helyzet nem volt más a rendszerváltás előtt sem. Figyelemre méltó azonban a vizsgált lektori jelentésekben a szakmai olvasók személyes odafordulása, mely nemcsak Atwoodnak, hanem a kanadai irodalomnak is szól. Kanadával kapcsolatos erős képek, asszociációk elevenednek meg Atwood műveivel kapcsolatos véleményekben, például „...más kanadai íróknál is megfigyelhető a nyers, kemény naturalizmus a részletek ábrázolásában; ez időnként a természet – a kanadai, ősi természeti környezet – szinte mitikus, pogány imádatába csap át” (1974). A művekben a „kanadai őstermesztet” (1981) áll szemben a városi léttel. Ezt a kettősséget emeli ki egy másik lektor is: „a modern kanadai irodalomban város és vidék, urbanizáció és természetközelség témaköre éppen ezért, igen érdekes irodalmi eredményekkel, a maga – számunkra anakronisztikus – nyersségében taglalódik” (1981). A *Bluebeard's Egg* című kötet véleményezője 1984-ben első helyen említi Kanada hatását a művekre: „Atwood tematikáját mindig is alapvető lételményei: kanadaisága, asszonyorsza és a természethez való viszonya határozta meg”. Ez a hármas tematika megjelenik Atwood egész életművében. A *Bodily Harm* egyik véleményezője reflektál a kanadai irodalom recepciójára 1982-ben: „Hogy Margaret Atwood Kanada legjelentősebb írója, ettől, míg könyvét el nem kezdtem olvasni, bevallom nem vártam sokat a gyakran provinciális, nem-fontos dolgokkal babráló kanadai irodalom /felszínes/ ismeretében. S mire ... a könyv végére értem, egyértelművé vált bennem, hogy nem »kanadai«, hanem világirodalmi mértékkel nézve is szenzációsan jó, érett, okos, szeretnivaló, nagyon mai író elsőrendű könyvét olvastam.” Ezt a véleményt pedig megerősíti az 1986-ban kelt vélemény a *Dancing Girls* című kötetéről, melynek olvasója bár nem javasolta az egész novelláskötet kiadását, a válogatás mögötti indokként viszont megjegyzi, hogy „a kanadai irodalomból igen kevés jut el hazánkba” (dátum nélkül). Ez az észrevétel még a mai napig is megállja a helyét, bár Margaret Atwoodnak és Alice Munrónak köszönhetően a kanadai irodalom egyre ismertebb napjainkban.

Összegzésként elmondható, hogy a rendszerváltás előtt Atwoodot számon tartották az Európa Kiadó szerkesztői. Érdemes megjegyezni, hogy Közép-európai Kanadisztikai Társa-

ság fordítási adatbázisa szerint²⁷ Atwood magyarul *Fellélegzés* címmel megjelent regénye 1984-ben a második volt, melyet lefordítottak és kiadtak a volt szocialista országokban, csak az 1982-ben bolgáruul megjelent *Lady Oracle* előzte meg. Azonban a bibliográfiai adatok azt mutatják, hogy a politikai változás után is viszonylag nehezen került be Atwood Magyarországon az irodalmi köztudatba, míg a környező országokban már 2017 előtt is olvashatók voltak kötetei. A véleményezett Atwood-kötetek közül eddig három jelent meg, a már említett *Fellélegzés* tizennégy évvel a kanadai kiadást követően, *A szolgálólány meséje* pedig az eredetihez képest huszonegy évvel később, 2006-ban Mohácsi Enikő fordításában jelent meg először a szegedi Lazi Kiadónál. A megjelentetés javaslata a kiadóhoz azonban már nem lektori jelentésen keresztül érkezett, hanem a Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének oktatójától, dr. Kürtösi Katalintól származott.²⁸ A kötet útja azonban viszontagságos volt, mert a Lazi gondozásában megjelenő könyv 2006-ban nem talált befogadó közönségre. A könyv átdolgozott fordítása 2017-ben jelent meg a Jelenkornál és azóta az ugyanilyen címen, szintén 2017-ben megjelent HBO-GO filmadaptációnak köszönhetően 11 kiadást ért meg.²⁹ A rendszerváltás előtt legtöbbször véleményezett kötet, *Az ehető nő* a Jelenkor Atwood-sorozatának 2020-ban megjelent legújabb kötete, Csonka Ágnes fordításában, a kanadai kiadást követően negyvennégy évvel. Mára megváltoztak a fordításra kiválasztás eszközei. A felgyorsult kiadói gyakorlat miatt ritkán kérnek kiadók külső szakmai olvasóktól lektori véleményt. Az interneten elérhető könyves sikerlisták, a nemzetközi irodalmi díjak presztízse, irodalmi ügynökségek kiejánlója és a személyes kapcsolatok hálójája az, ami szűri a gazdasági szempontból biztonsággal kiadható könyveket.

1. táblázat. Margaret Atwood műveiről készült lektori jelentések összesítése

A lektori jelentés dátuma	Cím (kiadásának dátuma forrásnyelven)	Javaslat (+ kiadását javasolja, - nem javasolja)	Lehetséges cím	Megjegyzések
1974	Surfacing (1972)	+	Felszínre bukkanás	
1974	Surfacing (1972)	-	Felmerülés	
1981	Surfacing (1972)	+	Felszínre érni	
1977	You Are Happy (1974)	+	Boldog vagy	
1977	The Edible Woman (1969)	+	Az ehető nő	
1977	The Edible Woman (1969)	-	Az ehető asszony	
1981	The Edible Woman (1969)	+	Az ehető asszony	Előbb a <i>Surfacing</i> kiadását ajánlja.
1982	The Edible Woman (1969)	+	Az enivaló nő	Felhívja a figyelmet a nagysikerű <i>Surfacing</i> c. kötetre.

²⁷ A Közép-európai Kanadisztikai Társaság fordítási bibliográfiája: <http://www.cecanstud.cz/index.php/en/other-activities/projects> [2020. szeptember 08.]

²⁸ Interjú Lázár Istvánnal, a Lazi Kiadó igazgatójával, Budapest, 2019. január.

²⁹ Kovács Fruzsina: *Symbolic capital in the Hungarian translation of Margaret Atwood's The Handmaid's Tale*, in *Translation in and for Society: 1st International e-Conference on Translation*, konferencia-előadás, KU Leuven, Córdobai Egyetem, 2018. szeptember 26.

1980	Life Before Man (1979)	-	Élet az ember előtti időkben	
1981	Life Before Man (1979)	+	Élet az ember előtt	Atwood korábbi regényeivel lenne érdemes kezdeni.
1982	Life Before Man (1979)	+	Élet az ember előtt	
1982	Bodily Harm (1981)	-	Testi sérülés	
1982	Bodily Harm (1981)	-	Testi hiba	Verseinek kiadását javasolja.
1982	Bodily Harm (1981)	+	-	
1984	Bluebeard's Egg (1983)	-	Próbatétel	Egyes novellák kiadását javasolja.
1984	Bluebeard's Egg (1983)	+	Kékszakáll tojása	
-	Dancing Girls (1977)	-	Táncosnők	Válogatást ajánl.
1986	Dancing Girls (1977)	-	Táncosnők és Más Történetek	Válogatást ajánl.
1987	The Handmaid's Tale (1985)	+	A szolgáló meséje	
1988	The Handmaid's Tale (1985)	-	A szolgálólány meséje	
1990	Cat's Eye (1988)	+	-	
1990	Cat's Eye (1988)	+	Macskaszem	

1. ábra. Forrás: CEACS Fordítási adatbázis 2016.

